# SAHNALASHTIRISH FAOLIYATI VOSITASIDA BOLALARDA IJODIY QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISH

**Sidiqova Yulduz Sobirovna**
Osiyo xalqaro universiteti katta o'qituvchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24415887

**Annotatsiya.** Mazkur tezisda sahnalashtirish (teatrlashtirilgan) faoliyatining bolalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati yoritilgan. Ijodiy qobiliyatlar tushunchasi, ularning tarkibiy qismlari, sahnalashtirish faoliyatining rivojlantiruvchi imkoniyatlari, uni tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlari hamda samarali metod va usullari tahlil qilingan. Shuningdek, natijalarni baholash mezonlari va amaliy tavsiyalar keltirilgan.

**Kalit so'zlar:** ijodiy qobiliyat, sahnalashtirish faoliyati, teatrlashtirilgan o'yin, dramatizatsiya, tasavvur, improvizatsiya, nutq ifodaliligi, maktabgacha ta'lim.

## Kirish

Bugungi kunda ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar markazida erkin fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan va yangilik yaratishga intiluvchi shaxsni tarbiyalash vazifasi turibdi. Ayniqsa, maktabgacha va kichik maktab yoshi inson ijodiy salohiyatining poydevori qo'yiladigan davr sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Aynan shu bosqichda bola atrof-olamni hissiy idrok etadi, tasavvur va fantaziya orqali voqelikni o'zicha qayta quradi, o'z kechinmalarini so'z, harakat, ohang va tasvir vositasida ifodalashni o'rganadi. Shu bois bolalarning ijodiy qobiliyatlarini erta yoshdan maqsadli rivojlantirish pedagogika fanining dolzarb masalalaridan biri bo'lib qolmoqda.

O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni, maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi hamda "Ilk qadam" davlat o'quv dasturida bolaning har tomonlama kamol topishi, uning ijodiy, kognitiv va ijtimoiy-hissiy rivojlanishiga alohida e'tibor qaratilgan [1; 2; 3]. Ushbu hujjatlarda o'yin faoliyati bola rivojlanishining yetakchi vositasi sifatida e'tirof etiladi. O'yinning eng murakkab va mazmunan boy shakllaridan biri esa sahnalashtirish, ya'ni teatrlashtirilgan faoliyatdir. U adabiy asar, musiqa, tasviriy san'at, nutq va harakatni yagona jarayonga birlashtirib, bolaga o'zini turli rollarda sinab ko'rish imkonini beradi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, ko'plab ta'lim muassasalarida sahnalashtirish faoliyati asosan bayram tadbirlariga tayyorgarlik bilan cheklanib qoladi: bolalar kattalar tomonidan tayyorlangan matnni yod oladi, oldindan belgilangan harakatlarni takrorlaydi. Bunday yondashuvda bolaning mustaqil izlanishi, improvizatsiyasi va shaxsiy talqiniga deyarli o'rin qolmaydi. Natijada teatr faoliyatining rivojlantiruvchi imkoniyatlari to'liq ishga solinmaydi. Mazkur tezisda sahnalashtirish faoliyatini bolalar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning tizimli vositasi sifatida tashkil etishning nazariy asoslari va amaliy yo'llari tahlil qilinadi.

### Ijodiy qobiliyatlar tushunchasi va ularning tarkibiy qismlari

Psixologik-pedagogik adabiyotlarda ijodiy qobiliyat deganda shaxsning yangi, original g'oyalar yaratish, odatiy fikrlash qoliplaridan chetga chiqish va muammolarni nostandart usullar bilan hal etishga moyilligi tushuniladi. J. Gilford ijodiy tafakkurni divergent fikrlash bilan bog'lab, uning asosiy ko'rsatkichlari sifatida fikrlarning ravonligi, moslashuvchanligi, originalligi va ishlab chiqilganligini



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

ajratib ko'rsatgan [9]. E. Torrens esa ushbu mezonlar asosida ijodkorlikni o'lchash usullarini ishlab chiqib, ijodiy salohiyatni har bir bolada mavjud bo'lgan, biroq faqat qulay muhitda to'laqonli rivojlanadigan xususiyat sifatida talqin etgan [10].

L.S. Vigotskiy bolalik davridagi tasavvur va ijod masalasini tadqiq etar ekan, ijodiy faoliyatning manbai bola to'plagan tajriba ekanini ta'kidlaydi: bola qancha ko'p ko'rsa, eshitsa va his qilsa, uning tasavvuri shunchalik boy materialga ega bo'ladi [6]. Olimning fikricha, bolalar ijodining eng tabiiy shakllaridan biri dramatizatsiya hisoblanadi, chunki unda bola o'zi yaratgan obrazni bevosita o'z harakati va kechinmasi orqali gavdalantiradi. Bu qarash sahnalashtirish faoliyatini bolalar ijodini rivojlantirishning tabiiy va samarali yo'li sifatida asoslashga imkon beradi.

Bolalardagi ijodiy qobiliyatlar tarkibini shartli ravishda bir necha komponentga ajratish mumkin. Birinchisi kognitiv komponent bo'lib, u tasavvur, fantaziya, assotsiativ va obrazli tafakkurni o'z ichiga oladi. Ikkinchisi hissiy-emotsional komponent, ya'ni his-tuyg'ularni anglash, boshqa odamning holatiga hamdardlik bildirish va kechinmalarni ifodalash qobiliyatidir. Uchinchisi ifodaviy-ijrochilik komponenti bo'lib, nutqning ohangdorligi, mimika, imo-ishora, plastika va harakat orqali obraz yaratish ko'nikmasini qamrab oladi. To'rtinchisi motivatsion-shaxsiy komponent sanalib, u qiziquvchanlik, tashabbuskorlik, mustaqillik va o'z kuchiga ishonch kabi sifatlarda namoyon bo'ladi. Sahnalashtirish faoliyatining o'ziga xosligi shundaki, u ushbu komponentlarning barchasiga bir vaqtning o'zida ta'sir ko'rsatadi.

**Sahnalashtirish faoliyatining mohiyati va rivojlantiruvchi imkoniyatlari**

Sahnalashtirish faoliyati badiiy asar mazmunini rollar bo'yicha ijro etish, qahramonlar obrazini nutq, harakat va hissiy ifoda vositalari yordamida jonlantirishga asoslangan ijodiy jarayondir. Pedagogik adabiyotlarda uning bir qancha turlari farqlanadi: stol teatri, barmoq va qo'lqop qo'g'irchoq teatri, soya teatri, flanelegraf yordamidagi sahnalashtirish, dramatizatsiya o'yinlari hamda bolalarning o'zi ishtirok etadigan spektakllar [5; 7; 8]. Bu turlar murakkablik darajasiga ko'ra farqlanib, bolaning yoshi va tayyorgarligiga mos ravishda bosqichma-bosqich qo'llaniladi.

Mazkur faoliyatning rivojlantiruvchi qiymati, avvalo, uning sintetik xarakteri bilan izohlanadi. Spektakl ustida ishlash jarayonida bola adabiy matnni tinglaydi va tahlil qiladi, qahramonlar xarakterini muhokama qiladi, ularning ovozi va yurish-turishini topishga harakat qiladi, sahna bezaklari va kostyum elementlarini tayyorlashda ishtirok etadi, musiqa ostida harakatlanadi. Shu tariqa nutq, tasviriy, musiqiy va harakat faoliyati o'zaro uyg'unlashib, bolaning ijodiy imkoniyatlari ko'p tomonlama ochiladi.

Sahnalashtirishning yana bir muhim jihati uning ijtimoiy-kommunikativ tabiatidir. Spektakl jamoaviy mahsulot bo'lgani sababli bolalar o'zaro kelishishga, sheriklarining fikrini tinglashga, umumiy natija uchun mas'uliyatni bo'lishishga o'rganadi. Rolga kirish esa bolaga voqealarga boshqa shaxs nuqtai nazaridan qarash, uning his-tuyg'ularini tushunish imkonini beradi. Bu jarayon empatiyaning shakllanishiga, uyatchanlik va ichki siqilishni yengishga xizmat qiladi. Ayniqsa, tortinchoq bolalar qo'g'irchoq yoki niqob "ortida" turib o'z fikrini erkinroq ifoda eta boshlashi amaliyotda tez-tez kuzatiladi.

Shuningdek, sahnalashtirish faoliyati bolaning nutqini rivojlantirishda beqiyos ahamiyatga ega. Rol matni ustida ishlash so'z boyligini kengaytiradi, dialogik nutqni takomillashtiradi, intonatsion ifodalilikni oshiradi. Turli qahramonlar nomidan gapirish bolani ovoz tembri, sur'ati va kuchini ongli ravishda boshqarishga undaydi. Bu ko'nikmalar keyinchalik maktab ta'limida, ayniqsa, badiiy o'qish va og'zaki nutq madaniyatini egallashda muhim tayanch bo'lib xizmat qiladi.

**Sahnalashtirish faoliyatini tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlari**

Sahnalashtirish faoliyati ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish vositasiga aylanishi uchun u muayyan pedagogik shart-sharoitlar asosida tashkil etilishi lozim [4]. Birinchi shart rivojlantiruvchi predmet-makon



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

muhitining mavjudligidir. Guruh xonasida teatr burchagi tashkil etilib, unda turli xil qo'g'irchoqlar, niqoblar, kostyum elementlari, kichik sahna (shirma) va bezak buyumlari jamlanishi, bolalar ulardan erkin foydalana olishi kerak. Bunday muhit bolani mustaqil o'yinga undaydi va kattalar ishtirokisiz ham ijodiy tashabbus ko'rsatishga zamin yaratadi.

Ikkinchi shart faoliyatni bosqichma-bosqich murakkablashtirib borishdan iborat. Dastlabki bosqichda bolalar tarbiyachi ko'rsatgan qo'g'irchoq teatrini tomosha qilib, qahramonlar harakatini kuzatadi va ayrim replikalarni takrorlaydi. Keyingi bosqichda ular tanish ertak syujetini qo'g'irchoqlar yordamida mustaqil ijro etadi. Uchinchi bosqichda bolalar o'zlari rolga kirib, dramatizatsiya o'yinlarida ishtirok etadi. Yakuniy bosqichda esa ular tanish syujetni o'zgartirish, yangi qahramon kiritish yoki ertakning davomini o'ylab topish orqali to'liq ijodiy mahsulot yaratishga o'tadi.

Uchinchi shart tarbiyachining pedagogik pozitsiyasi bilan bog'liq. Sahnalashtirishda tarbiyachi buyruq beruvchi rejissyor emas, balki hamkor, maslahatchi va ilhomlantiruvchi sifatida ishtirok etishi zarur. U bolaga tayyor namunani majburlamasdan, savollar orqali izlanishga yo'naltiradi: "Bo'ri bu yerda nimani his qildi deb o'ylaysan?", "Quyon qo'rqqanda qanday yuradi?", "Agar tulki mehribon bo'lganida ertak qanday tugardi?" Bunday savollar bolani mustaqil fikrlashga, obrazni o'zicha talqin qilishga undaydi. Bolaning har qanday ijodiy urinishi qo'llab-quvvatlanishi, xatolar esa tanqid obyekti emas, balki izlanishning tabiiy qismi sifatida qabul qilinishi muhim.

To'rtinchi shart repertuarni to'g'ri tanlashdir. Sahnalashtiriladigan asarlar bolalar yoshiga mos, mazmunan tushunarli, dinamik syujetli va tarbiyaviy g'oyaga ega bo'lishi kerak. Bu borada "Zumrad va Qimmat", "Bo'g'irsoq", "Echki bilan bo'ri" kabi xalq ertaklari, milliy bolalar adabiyoti namunalari va jahon klassik ertaklari boy material beradi. Milliy asarlarni sahnalashtirish bolalarda ijodiy qobiliyatlar bilan birga milliy qadriyatlarga hurmat, ona tiliga muhabbat tuyg'usini ham shakllantiradi.

**Ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan metod va usullar**

Sahnalashtirish jarayonida bolalarning ijodiy imkoniyatlarini faollashtirish uchun turli metod va usullardan foydalanish maqsadga muvofiq. Ular orasida psixogimnastika mashqlari alohida o'rin tutadi. Masalan, "Ko'zgu" mashqida bolalar juft bo'lib bir-birining harakatini takrorlaydi, "Sehrli tayoqcha" o'yinida tarbiyachi tekkizgan bola biror jonivor yoki narsaga "aylanadi", "Kayfiyat" mashqida esa bolalar quvonch, hayrat, qo'rquv va xafalik kabi holatlarni yuz ifodasi orqali ko'rsatadi. Bunday mashqlar bolaning mimika va plastikasini rivojlantiradi, his-tuyg'ularni tanib olish va ifodalashga o'rgatadi.

Nutq ifodaliligini rivojlantirish uchun intonatsion mashqlardan foydalaniladi. Bitta iborani, masalan, "Mana, men keldim!" jumlasini turli qahramonlar nomidan, ya'ni quvnoq quyon, jahldor ayiq, ayyor tulki yoki charchagan kampir ovozida aytish bolani o'z ovoz imkoniyatlarini kashf etishga undaydi. Tez aytishlar, she'riy o'yinlar va dialoglarni rollar bo'yicha ijro etish ham nutqning ravonligi va aniqligini oshiradi.

Ijodiy tasavvurni rivojlantirishda improvizatsiya va syujetni o'zgartirish usullari ayniqsa samaralidir. "Ertakni chalkashtiramiz" usulida tanish ertak qahramonlari kutilmagan vaziyatga solinadi; "Ertakning davomi" usulida bolalar ertak tugaganidan keyin nima bo'lishini o'ylab topadi va uni sahnalashtiradi. "Yangi qahramon" usuli orqali syujetga yangi personaj kiritiladi va uning voqealar rivojiga ta'siri muhokama qilinadi. Bunday topshiriqlar divergent fikrlashni, ya'ni bitta vaziyatga bir nechta yechim topa olish qobiliyatini rivojlantiradi.

Bolalarning ijodiy faolligini oshirishda ularni spektaklni tayyorlashning barcha bosqichlariga jalb etish muhim ahamiyatga ega. Bolalar tarbiyachi bilan birgalikda afisha va taklifnoma chizishi, oddiy materiallardan niqob va qo'g'irchoq yasashi, sahna bezagini o'ylab topishi, musiqiy jo'rni tanlashi mumkin.



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Bu jarayonda har bir bola o'z qiziqishi va imkoniyatiga mos yo'nalishda ijodkorlik namoyon etadi: kimdir aktyor, kimdir rassom-bezakchi, kimdir esa "rejissyor yordamchisi" sifatida faol ishtirok etadi.

Ota-onalar bilan hamkorlik ham sahnalashtirish faoliyati samaradorligini oshiruvchi omil hisoblanadi. Oilaviy teatr kechalari, ota-onalar va bolalar ishtirokidagi qo'shma spektakllar, uyda qo'g'irchoq teatrini tashkil etish bo'yicha maslahatlar bolaning ijodiy faolligini ta'lim muassasasi doirasidan tashqarida ham qo'llab-quvvatlash imkonini beradi. Oila a'zolarining qiziqishi va e'tirofi bolada o'z ijodiga nisbatan ishonch va g'urur hissini mustahkamlaydi.

**Ijodiy qobiliyatlar rivojlanganligini baholash mezonlari**

Sahnalashtirish faoliyati orqali erishilgan natijalarni baholashda quyidagi mezonlarga tayanish mumkin: obrazni yaratishda mustaqillik va o'ziga xoslik; nutqning ifodaliligi va intonatsion boyligi; mimika va harakatlar orqali his-tuyg'ularni yetkazish; improvizatsiyaga tayyorlik va syujetni o'zgartira olish; sheriklar bilan hamkorlik va o'zaro ta'sir. Baholash, avvalo, kuzatish, bolalar faoliyati mahsullarini tahlil qilish va suhbat metodlari asosida olib boriladi. Bunda bolalarni bir-biri bilan solishtirish emas, balki har bir bolaning individual rivojlanish dinamikasini kuzatish muhimdir.

Pedagogik kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, sahnalashtirish faoliyati muntazam va tizimli tashkil etilgan guruhlarda bolalar ertak syujetini erkin o'zgartira oladi, qahramonlar xarakterini batafsil ta'riflaydi, rol ijrosida o'ziga xos ifoda vositalarini topadi. Ular orasida tortinchoqlik kamayib, jamoada o'z fikrini bildirishga intilish kuchayadi. Bu holat sahnalashtirish faoliyati bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali vosita ekanini tasdiqlaydi.

**Xulosa**

Xulosa qilib aytganda, sahnalashtirish faoliyati bolalarning tasavvuri, obrazli tafakkuri, nutqi, hissiy sohasi va kommunikativ ko'nikmalariga kompleks ta'sir ko'rsatuvchi ko'p qirrali pedagogik vositadir. Uning rivojlantiruvchi imkoniyatlari faoliyat tizimli, bosqichma-bosqich va bolaning shaxsiy tashabbusini qo'llab-quvvatlash asosida tashkil etilgandagina to'liq namoyon bo'ladi.

Yuqoridagi tahlillar asosida quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin: ta'lim muassasalarida teatrlashtirilgan faoliyatni bayram tadbirlari bilan cheklamasdan, kundalik ta'lim-tarbiya jarayonining uzviy qismiga aylantirish; guruhlarda teatr burchaklarini boyitish va bolalarning ulardan erkin foydalanishini ta'minlash; tarbiyachilarning teatr pedagogikasi, psixogimnastika va improvizatsiya metodikasi bo'yicha malakasini oshirish; repertuarda o'zbek xalq og'zaki ijodi va milliy bolalar adabiyoti namunalariga keng o'rin berish; ota-onalarni sahnalashtirish faoliyatiga faol jalb etish. Ushbu yo'nalishlarni amalga oshirish yosh avlodning ijodkor, erkin fikrlaydigan va o'ziga ishongan shaxs sifatida kamol topishiga xizmat qiladi.

**Foydalanilgan adabiyotlar**

1. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-595-son, 2019-yil 16-dekabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4312-son qarori. 2019-yil 8-may.
3. "Ilk qadam" maktabgacha ta'lim muassasasining davlat o'quv dasturi. — Toshkent, 2018.
4. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika. — Toshkent: Tafakkur bo'stoni, 2013.
5. Антипина А.Е. Театрализованная деятельность в детском саду. — М.: ТЦ Сфера, 2003.
6. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте. — М.: Просвещение, 1991.



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

7. Доронова Т.Н. Играем в театр: театрализованная деятельность детей 4–6 лет. — М.: Просвещение, 2004.
8. Маханева М.Д. Театрализованные занятия в детском саду. — М.: ТЦ Сфера, 2001.
9. Guilford J.P. The Nature of Human Intelligence. — New York: McGraw-Hill, 1967.
10. Torrance E.P. Guiding Creative Talent. — Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1962.



© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.